

MASZLAG FANNI

Szolidaritás és túlélés a periférián

Megélhetési stratégiák roma közösségekben

TANULMÁNY

DOI: 10.56699/MT.2025.3.3

ABSZTRAKT

A gazdasági sokkok – mint a Covid-19-világjárvány vagy az infláció – aránytalanul sújtják a társadalom perifériáján élőket, különösen a hátrányos helyzetű roma közösségeket, amelyek strukturális hátrányokkal, munkaerőpiaci kiszorítottsággal és alacsony erőforrás-hozzáféréssel küzdenek. A tanulmány két északkelet-magyarországi roma közösség példáján keresztül vizsgálja, milyen megküzdési stratégiákkal válaszolnak az emberek a gazdasági bizonytalanságra és a társadalmi dezintegrációra. A kvalitatív interjúkon alapuló kutatás kiemeli az informális gazdaság, a tradicionális szolidaritás és az egyéni alkalmazkodás szerepét. Az eredmények szerint a formális munka egyre kevésbé érhető el, a túlélést a közösségi támogatásra és rugalmasságra épülő stratégiák biztosítják. A tradicionális roma szolidaritás újraéledése fontos védőháló lehet a társadalmi leszakadás ellen.

KULCSSZAVAK: roma közösség, gazdasági válság, informális gazdaság, szolidaritás, megélhetési stratégia

A gazdasági és társadalmi válságok nemcsak strukturális problémákat eredményeznek, hanem jelentős mértékben átalakítják a közösségek mindennapi működését is. Ez különösen igaz a társadalom peremére szorult, hátrányos helyzetű etnikai kisebbségekre, amelyek fokozottan ki vannak téve a gazdasági bizonytalanság negatív hatásainak (Ferge, 2008; Kóczé, 2010).

A gazdasági válságok közvetlen és azonnali hatást gyakorolnak a vidéki roma közösségek életére. A növekvő munkanélküliség, a megélhetési nehézségek és az ezekből fakadó anyagi bizonytalanság nyomást helyez a közösségi struktúrákra, amelyek gyakran nem rendelkeznek a válságkezeléshez szükséges erőforrásokkal és kapacitásokkal

(Maszlag, 2021). A gazdasági instabilitás és a társadalmi tőke eróziója tovább súlyosbítja a helyzetet. A hagyományos értékrendek felbomlása, a bizalom visszaesése és a szociális kapcsolatok gyengülése nemcsak a közösségi kohéziót rontja, hanem a válságkezelő képességeket is korlátozza. Az egyéni és közösségi túlélési lehetőségek szűkülése miatt a kiálalás folyamata jelentős nehézségekbe ütközik, tekintettel a korlátozott erőforrásokra és támogató hálózatokra (Albert–Dávid, 2006).

Ezért a gazdasági válságok hatásai túlmutatnak a pusztán gazdasági dimenzión, mélyreható szociális és kulturális következményekkel is járnak, melyek hosszú távon átalakíthatják a közösségek és az egyének életfeltételeit. E kihívások megértése és kezelése alapvető jelentőségű a társadalmi stabilitás és a közösségi jólét fenntartása érdekében.

Jelen tanulmányban két kelet-magyarországi roma közösség élethelyzetét vizsgálom a Covid–19-világjárvány és az azt követő inflációs válság időszakában. A kutatás célja annak feltárása, hogy e közösségek milyen megküzdési stratégiákat alkalmaznak, hogyan alakítják megélhetésüket, milyen szerepet tölt be az informális gazdaság, valamint miként aktivizálódnak a szolidaritási hálózatok. A kutatás kvalitatív interjúkra épül, amelyek fókuszában a munkaerőpiaci lehetőségek, az állami ellátórendszer szerepe, továbbá a hagyományos roma túlélési technikák adaptációja áll. A tanulmány további célja a társadalmi egyenlőtlenségek és a helyi válaszreakciók mélyebb feltérképezése, különös tekintettel a társadalmi szolidaritás adaptív mechanizmusaira.

A tanulmány első részében röviden ismertetem az integráció és a dezintegráció fogalmát. Ezek elméleti keretei lehetővé teszik a gazdasági válságok társadalmi következményeinek mélyebb megértését, különösen a strukturálisan hátrányos helyzetű csoportok, például a roma közösségek esetében. Ez a megközelítés nemcsak az anyagi javakhoz való hozzáférés szintjét vizsgálja, hanem azt is, hogy e csoportok milyen mértékben képesek bekapcsolódni a társadalmi intézményekbe, illetve milyen mértékben szorulnak ki onnan. A dezintegráció fogalma pedig segít megragadni a társadalmi részvétel csökkenését, a közösségektől való elidegenedést és az újratermelődő egyenlőtlenségeket, amelyeket a válságok tovább mélyíthetnek.

Ezt követően kitérek a társadalmi kirekesztés, a területi egyenlőtlenségek és a válságok hatásainak rövid ismertetésére, ugyanis csak akkor érthető meg mélységében a cigányság túlélésének stratégiája, ha világosan látszik, milyen struktúrák és folyamatok állnak a háttérben. Az elméleti rész bemutatja, hogy

- milyen rendszerszintű egyenlőtlenségek hatnak Magyarországon;
- hogyan kapcsolódik össze a térbeli és a társadalmi kirekesztés;
- és miért különösen sérülékenyek bizonyos régiók.

A tanulmány második felében a kutatás módszertanát és a településeket mutatom be röviden. Végül összegzem a félig strukturált interjúkból kapott válaszokat, és szintetizálom őket az elméletben megfogalmazott állításokkal.

INTEGRÁCIÓ, DEZINTEGRÁCIÓ

A társadalmi integráció kérdésköre a klasszikus szociológia egyik alapvető témája, amely különösen az iparosodással vált égetően fontossá. A tradicionális közösségi hálózatok meggyengülése már ekkor elkezdődött, és a modernizáció előrehaladtával ez a folyamat sok országban csak tovább gyorsult (Polányi, 2004). Ez mára abban nyilvánul meg, hogy egyre gyakoribbá váltak a rendszerszintű működési zavarok: a munkahelyhiány, az egészségügyi ellátás nehézségei, a közlekedés akadozása vagy az oktatási rendszer elégtelenségei mind a társadalmi funkciók megbomlására utalnak (Gárdos et al., 2024).

Émile Durkheim (1982) szerint az anómia – vagyis a társadalmi normák gyengülése – közvetlenül vezet társadalmi zavarokhoz. Más kutatók, mint Robert K. Merton, Ferge Zsuzsa, Graham Room vagy Köllő János és Reizer Balázs is úgy vélik, hogy a társadalmi dezintegráció (például a kirekesztés, a függőségek vagy az erőszak) mély strukturális egyenlőtlenségeket tükröz (Merton, 1968; Ferge, 2000; Room, 2005; Köllő–Reizer, 2021).

Niklas Luhmann rendszerszemlélete szerint ugyan a társadalmi alrendszerek – például a piac, a jog vagy a kommunikáció – képesek mechanikus módon fenntartani az összekapcsoltságot, ez mégsem elegendő a valódi társadalmi kohézióhoz (Luhmann,

2009). Jürgen Habermas (2011) éppen ezért hangsúlyozza, hogy a rendszerintegráció önmagában nem elég, az emberek közötti kapcsolatok, a közös értékek és a csoportidentitások nélkülözhetetlenek a normatív integrációhoz.

Egyes szerzők, mint Herbert J. Gans (1988) és Kovách Imre (2017), arra hívják fel a figyelmet, hogy teljesen integrált társadalom nem létezik – inkább különböző fokozatokban beszélhetünk társadalmi integrációról. A dezintegrációs folyamat előrehaladtával gyengülnek az intézmények, a normák és a társadalmi bizalom. Michel Foucault

(2000) úgy fogalmaz: amikor a normák elvesztik hitelességüket, az bizonytalanságot és kiszámíthatatlanságot szül, amely aláássa a mindennapi élet stabilitását.

Ennek ellenére Gans arra is emlékeztet, hogy a társadalmak nem omlanak össze automatikusan. A közösségek – még súlyos válsághelyzetekben is – képesek alternatív megoldások kidolgozására, helyettesítő mechanizmusok kialakítására (Kovách, 2017).

A roma közösségek helyzete különösen érzékeny indikátora a dezintegrációs folyamatoknak. Esetükben a strukturális hátrányok – a munkaerőpiacról való kizártság, a lakhatási nehézségek vagy az oktatási szegregáció – olyan informális túlélési stratégiákhoz vezetnek, amelyek egyszerre tükrözik kreativitásukat és kiszolgáltatottságukat (Virág–Váradi, 2018; Kállai, 2015). E közösségek gyakran egyre gyengülő kapcsolati hálókvalitással és csökkenő társadalmi bizalommal néznek szembe, ami megnehezíti számukra a válságból való kilábalást (Maszlag et al., 2023).

A gazdasági válságok nem csupán gazdasági természetűek: mély kulturális és társadalmi töréspontokat is felerősítenek, amelyek hosszú távon befolyásolják a közösségek jövőjét, lehetőségeit és önszervező képességét.

A gazdasági válságok így nem csupán gazdasági természetűek: mély kulturális és társadalmi töréspontokat is felerősítenek. Ezek a folyamatok hosszú távon befolyásolják a közösségek jövőjét, lehetőségeit és önszervező képességét (Maslag, 2021). A társadalmi integráció megerősítése éppen ezért nemcsak intézményi, hanem közösségi szinten is elengedhetetlen.

FOGLALKOZTATÁSI SZERKEZETVÁLTÁS ÉS A MUNKA TÁRSADALMI JELENTÉSÉNEK VÁLTOZÁSA

Az elmúlt évtizedekben a munkaerőpiac jelentősen átalakult. Míg korábban az ipari társadalmakra a nagyvállalati, hosszú távú foglalkoztatás volt jellemző, ma a rugalmasabb, változatosabb munkavégzési formák terjedtek el (Csapó et al., 2020). A foglalkoztatás egyre inkább a szolgáltatási szektorhoz és az önfoglalkoztatáshoz kötődik. A munkavállalók gyakran váltanak munkahelyet, pályát vagy akár országot is, miközben a munkaidő és a bérezés formái is sokfélévé váltak (Elek et al., 2009).

Ezzel párhuzamosan megjelentek az atipikus és bizonytalan foglalkoztatási formák. Az alacsony bérezés, a kiszámíthatatlan munkakörülmények és a jogi védelem hiánya különösen a marginális munkavállalókat érintik. A feketemunka és a szürkefoglalkoztatás terjedése tovább növeli a bizonytalanságot, miközben a szociális biztonsági rendszerek gyakran nem tudják követni ezeket a változásokat (Finna–Forgács, 2010; Csoba, 2001).

A munkanélküliség társadalmi megítélése gyakran negatív előítéletekkel terhelt. Azokat, akik nem dolgoznak, sokszor erkölcsi hibákkal vádolják, holott az önkéntes munkanélküliség aránya alacsony (Gyulavári, 2023). Az ilyen megbélyegzés hozzájárul a kirekesztéshez és az elidegenedéshez. Karl Marx (1955) szerint a munka az önmegvalósítás lehetősége is, azonban a modern ipari munkák sok esetben éppen ennek ellenkezőjét példázák: a monotóniát és a kiüresedést.

A politikai nézetek eltérően viszonyulnak a munkanélküliség kérdéséhez. Míg a liberális és konzervatív megközelítések gyakran morális felelősségként tekintenek a munkavállalásra, a szociáldemokrata álláspont inkább a strukturális tényezőket – például a munkahelyek hiányát és a jövedelmi egyenlőtlenségeket – hangsúlyozza.

A TERÜLETI EGYENLŐTLENSÉGEK SZOCIOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSE

A társadalmi egyenlőtlenségek többek között gazdasági, oktatási, egészségügyi és területi tényezőkből állnak. Ezen belül különös jelentősége van azoknak az egyenlőtlenségeknek, amelyek közvetlenül befolyásolják az emberek fizikai és társadalmi életesélyeit. Jelen fejezet a társadalmi és területi hierarchia által formált egyenlőtlenségek egyik releváns aspektusát, a térbeli kirekesztés mechanizmusait vizsgálja.

A magyarországi szociológiai kutatások az elmúlt évtizedekben kiemelt figyelmet szenteltek a társadalmi-gazdasági hátrányok területi dimenzióinak. Számos tanulmány (Gábos et al., 2021; Jelinek–Virág, 2020; Huszár–Záhonyi, 2018; Ferge, 2008; Jász, 2004) rámutat, hogy hazánkban a területi tényezők az egyéni életlehetőségek és a társadalmi

mobilitás szempontjából lényegesen nagyobb hatást gyakorolnak, mint más európai uniós országokban. Egyes régiók strukturális adottságai – például a gazdasági elmaradottság, az infrastrukturális hiányosságok, valamint a kulturális és etnikai különbségek – önmagukban is elősegítik a hátrányos helyzetek újratermelődését (Kelemen et al., 2023).

A társadalmi kirekesztés különösen erőteljesen érinti azokat a területeket, ahol a munkanélküliség tartósan magas, a közszolgáltatások elérhetősége korlátozott, és a helyi közösségek társadalmi tőkéje gyenge. R. Fedor Anita és Lácza Magdolna (2021) hangsúlyozzák, hogy Magyarországon az egyéni életpályákra gyakorolt területi hatás jelentősebb, mint Nyugat-Európában, egyrészt a családi háttér determináló ereje miatt (Szabó et al., 2023), másrészt az országon belüli rendkívül erős regionális különbségek következtében.

A területi hátrányok mellett a kollektív kirekesztés másik jelentős tényezője az etnikai hovatartozás. Egyes földrajzi régiókban – például az észak-magyarországi Cserhátban és a dél-dunántúli Ormánságban – a társadalmi kirekesztésnek nemcsak gazdasági, hanem etnikai dimenziója is van. Az etnikai alapú hátrányos megkülönböztetés e térségekben gyakran együtt jár a területi elszigeteltséggel, az alacsony iskolázottsággal és a munkanélküliséggel (Ladányi, 2005; Feischmidt, 2013; Kotics, 2020).

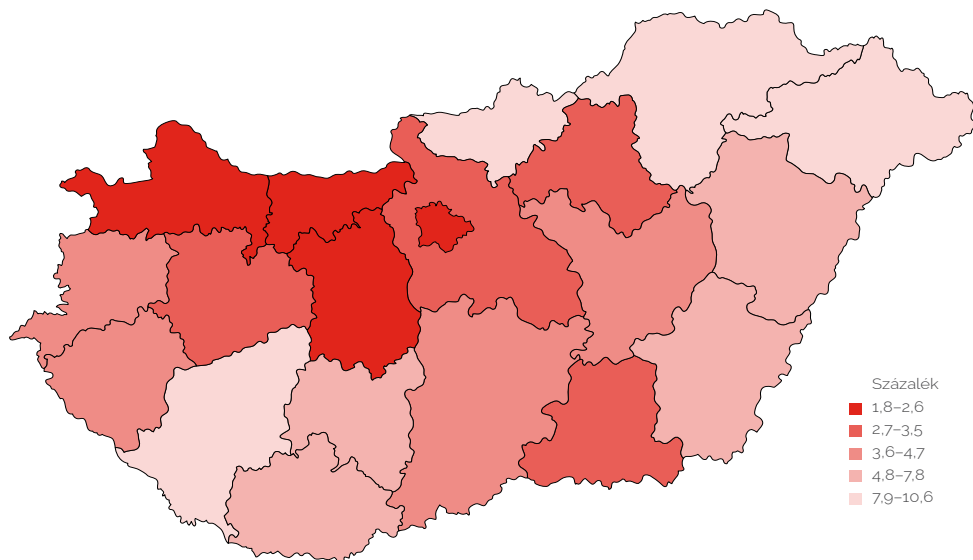
A határ menti területek – különösen Kelet-Magyarország határvidéki régiói – szintén kiemelten érintettek. Ezeken a területeken a gazdasági hanyatlás, a demográfiai apály és a közszolgáltatások visszaszorulása együttesen járulnak hozzá a kirekesztettség állandósulásához (Maszlag, 2021; Koós, 2023).

A rendszerváltás óta a földrajzi elhelyezkedés egyre meghatározóbbá vált az egyének munkaerőpiaci esélyeinek alakulásában. A településtípusok – város, község, falu, külterület – szerinti különbségek már a korábbi időszakokban is jelen voltak, azonban mára éles törésvonalak alakultak ki az életkörülmények és a foglalkoztatási lehetőségek között (Jász et al., 2018). Például 2023-ban Észak- és Északkelet-Magyarországon (Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád és Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye) a foglalkoztatottsági ráta stagnált, míg a munkanélküliségi ráta romlott – mindkét mutató jelentősen elmaradt az országos átlagtól (KSH, 2023).

A „nyugat-keleti lejtő” jelensége – vagyis a keleti országrész tartósan kedvezőtlen foglalkoztatási mutatói – az elmúlt évtizedek során tovább erősödött. A munkaerőpiaci lehetőségek szűkösége, az ipari és vállalkozási kapacitások hiánya, valamint az infrastrukturális lemaradás említethető a főbb okok között (KSH, 2023).

Bár országos szinten a regisztrált munkanélküliek száma az 1990-es évekhez képest csökkent, a kistérségi és települési szintű különbségek nemhogy mérséklődtek volna, inkább fokozódtak. A fejlettebb régiókban (például Közép- és Nyugat-Magyarországon) a munkanélküliség jelentősen visszaesett, míg a korábban is hátrányos helyzetű térségekben a változás csekély vagy elhanyagolható mértékű volt (Kolosi et al., 2006; KSH, 2022).

1. ábra: A munkanélküliségi ráta Magyarországon, 2023. IV. negyedév

A munkaerő-felmérés 15–64 éves népességre vonatkozó adatai alapján.

Forrás: KSH, 2023

A Covid–19-világjárvány, majd az energiaválság tovább mélyítette a már meglévő társadalmi és területi törésvonalakat. A járvány leginkább azokat a munkavállalókat sújtotta, akiknek alacsony iskolai végzettségük van, illetve olyan ágazatokban dolgoztak, amelyek nem tették lehetővé a távmunkát – így például a vendéglátásban, a turizmusban és a kiskereskedelemben (Köllő–Reizer, 2021). E rétegek kiszolgáltatottságát fokozta, hogy munkaviszonyuk gyakran informális vagy atipikus volt.

A vállalatoknak az energiaválság következtében született költségcsökkentési intézkedései elsősorban szintén az alacsonyan képzett munkavállalókat érintették. Az energiaárak növekedése különösen sújtotta az energiaintenzív ágazatokat, így a gyártást, az építőipart és a mezőgazdaságot – utóbbi ráadásul strukturálisan is a leszakadó térségek egyik fő foglalkoztatója (Coch et al., 2023).

Az Északkelet-Magyarországon élő ingázó munkavállalók, akik távoli munkahelyeik elvesztése után helyben próbáltak elhelyezkedni, tovább terhelték az amúgy is alacsony foglalkoztatottságú régiók munkaerőpiacát. Ezzel párhuzamosan a mezőgazdasági ágazat válsága – amelyet többek között az infláció, az inputanyag- és munkabéreköltségek emelkedése, a felvásárlási árak csökkenése és az orosz–ukrán háború miatt bekövetkezett exportpiaci veszteségek súlyosbítottak – tovább mélyítette a problémákat (Vértesy, 2023; Bazsik et al., 2022).

A ROMÁK FOGLALKOZTATÁSI ÉS MEGÉLHETÉSI TÖRTÉNETÉNEK ÁTTEKINTÉSE

Mielőtt bemutatnám a jelenleg használt megélhetési stratégiákat az általam vizsgált két település roma közösségében, fontos röviden kitérnünk a cigányság foglalkoztatási és megélhetési történetére, hogy jobban megértsük jelenlegi helyzetüket.

A roma közösségek hosszú története során gazdasági tevékenységük szervesen kapcsolódott a helyi társadalmak mindennapjaihoz. Noha teljes társadalmi integrációjuk gyakran akadályokba ütközött, a falusi közösségekben a mindennapi gazdasági működéshez nélkülözhetetlen mesterségeket gyakoroltak – többek között vándorkereskedőként, kézművesként, zenészként vagy kovácsként –, amelyek révén a lokális gazdasági struktúrák meghatározó szereplőivé váltak (Pomogyi, 1995).

A 18. századtól a romák beilleszkedési lehetőségei fokozatosan javultak. A dualizmus kora (1867–1918) gazdasági növekedést hozott, amely a romák számára is kedvezőbb munkaerőpiaci pozíciókat teremtett. Az ipar fejlődésével egyre többen helyezkedtek el a fém- és építőiparban, és bár a társadalmi különbségek megmaradtak, munkájuk stabilabb megélhetést biztosított (Dupcsik, 2009). Az 1867 és 1900 közötti időszakban az ország nemzeti jövedelme megkétszereződött, és ebből a cigányság is részesült (Kozma et al., 2004).

A 20. század első felében a gazdasági és politikai válságok fokozatosan ellehetetlenítették a korábban jellemző megélhetési formákat. A világválság, a munkalehetőségek szűkülése és a bevándorló cigány csoportok megjelenése átrendezte a foglalkoztatási szerkezetet: a korábbi ipari tevékenységeket sok helyen mezőgazdasági alkalmi munkák váltották fel (Pomogyi, 1995; Mezey, é. n.).

A második világháború után kettős tendencia figyelhető meg: miközben a romák életfeltételei sok szempontból romlottak, a többségi társadalom integrációs törekvései a romákkal kapcsolatban erősödtek. E törekvésekre a különböző cigány csoportok eltérően reagáltak. Például az oláh-cigányok megőrizték mobil, patriarchális életformájukat, majd a rendszerváltás után ezt új gazdasági stratégiák – például a használtcikk-kereskedelem és a nemzetközi kapcsolati hálójuk – révén adaptálták az új viszonyokhoz (Kállai, 2015).

A szocialista időszak végére a romák foglalkoztatási aránya jelentősen csökkent. A nyolcvanas évek közepére a roma foglalkoztatási ráta 62,9 százalékra esett vissza, szemben az országos 82 százalékkal. A rendszerváltás idején a szocialista ipar – különösen a bányászat, a kohászat és az építőipar – összeomlásával a romák voltak az elsők, akik elvesztették a munkájukat. A szocialista időszakban a kevésbé képzett munkavállalók is el tudtak helyezkedni, ám az új gazdasági rendszer már magasabb képzettséget, nyelvismeretet és technológiai tudást igényelt (Kemény, 2004; Kertesi–Kézdi, 2005, 2010).

A globalizált munkaerőpiacon a romák alkalmazkodási lehetőségei korlátozottak maradtak. Az alacsony iskolai végzettség, a strukturális diszkrimináció és a lakóhelyi

szegregáció súlyos akadályokat jelentett a munka világához való hozzáférésben. Az informatikai tudás, az idegennyelv-ismeret és a piaci alapismeretek hiánya tovább mélyítette a társadalmi távolságot (Rixer, 2013; Fleck–Messing, 2010).

2014-től a gazdasági konjunktúra enyhe javulást hozott a roma foglalkoztatásban, de a Covid-19-járvány és az azt követő gazdasági válság megakasztotta ezt a folyamatot. A 2021-es adatok szerint a roma foglalkoztatási ráta még mindig jelentősen elmaradt a többségi társadalométól: a különbség mintegy 28 százalékpont volt, a munkanélküliségi ráta pedig megközelítette a 20 százalékot (KSH, 2022).

A TELEPÜLÉSEK ÉS A KUTATÁSI MÓDSZERTAN BEMUTATÁSA

A tanulmány célja, hogy feltárja, milyen megélhetési stratégiákat alkalmaznak az észak-kelet-magyarországi roma közösségek a Covid-19-világjárványt és az inflációs válságot követően, valamint hogy e stratégiák miként befolyásolják társadalmi integrációjukat.

A kutatás két anonimizált, két- és háromezer fő közötti lakosságszámú településen zajlott, ahol a 2022-es adatok szerint a roma népesség aránya 22 és 28 százalék között mozog (KSH, 2022). A települések közös jellemzői közé tartozik periferikus elhelyezkedésük, valamint az iparosításból való kimaradásuk. A szétagolt településszerkezet és az infrastrukturális elmaradottság alapvetően meghatározzák a helyi romák munkaerőpiaci esélyeit és társadalmi integrációját (Jász et al., 2018).

A szocialista időszakban a roma közösségek lélekszáma nőtt, miközben a cigánytelepek felszámolása (Hajnáczy, 2017) és a falusi közösségek átalakulása máig ható változásokat indított el.

Fontos hangsúlyozni, hogy a tanulmányban bemutatott megélhetési nehézségek és stratégiák nem kizárólag a roma közösségek sajátosságai. A szakirodalom alapján (például Ladányi, 2005; Virág–Váradi, 2018; Feischmidt, 2013) ezek a jelenségek sok esetben a társadalmilag és térben periferikus helyzetből következnek, és hasonló formában megjelenhetnek a nem roma, de hasonlóan hátrányos helyzetű lakosság körében is. A roma etnicitás ugyanakkor olyan kiegészítő strukturális hátrányt jelent, amely súlyosbítja a helyi megélhetési esélyeket – különösen akkor, ha területi elszigeteltséggel és intézményi diszkriminációval párosul.

A kutatás során kvalitatív módszereket alkalmaztam. A célcsoport elérésére a hólabdamódszert vettem igénybe, amely különösen alkalmas nehezen hozzáférhető vagy informálisan szerveződő csoportok vizsgálatára (Atkinson–Flint, 2001; Mahin et al., 2017; Elfil–Negida, 2017). Az adatfelvétel során félig strukturált interjúkat készítettem, amelyek lehetőséget adtak a résztvevők egyéni tapasztalatainak és értelmezéseinek mélyebb feltárására (Steinar, 2005). Az interjúk elemzése típusanalízissel zajlott.

A kvalitatív kutatás fókuszában nem a közösségi struktúrák átfogó leírása, hanem az egyéni életstratégiák és megélhetési narratívák feltárása állt. Mivel a félig strukturált interjúk az egyének tapasztalatait és értelmezéseit állítják középpontba, a megállapítások is elsősorban az egyéni szinten jelentkező mechanizmusokat tükrözik.

A mintába tíz személy került be (négy férfi és hat nő), életkoruk 35 és 55 év között mozgott. Foglalkoztatási státuszuk változatos volt: munkanélküliek, közfoglalkoztatottak, háztartásbeliek, alkalmi munkavállalók és formálisan foglalkoztatott személyek is szerepeltek a vizsgálatban. A megkérdezett személyek általános iskolai, illetve szakmunkásiskolai végzettséggel rendelkeztek. Az interjúalanyok között romungrok és oláh cigányok egyaránt szerepeltek, azonban csoportonként nem voltak megfigyelhető jelentős eltérések. Az interjúalanyok roma identitásukat önbesorolás alapján határozták meg.

A résztvevők többsége alkalmi vagy informális munkavégzéssel egészíti ki passzív jövedelmeit. A megélhetési stratégiák alkalmazása során a romák elsősorban a rendelkezésre álló lehetőségek maximális kihasználására töreksenek.

Az interjúkat diktafonnal rögzítettem, a hanganyagokról leirat készült, amelyben anonimizáltam az interjúalanyokat.

A tanulmányban végzett felmérés pilotjellegű vizsgálat. A célom az volt, hogy a megállapításokat elsősorban irányadóként értelmezsem. Olyan alapot kívántam teremteni, amely későbbi, átfogóbb kutatások számára hasznos kiindulópontként szolgálhat.

A kutatás az alábbi kérdések mentén épült fel:

1. Milyen egyéni megélhetési stratégiákat alkalmaznak az északkelet-magyarországi roma származású személyek a gazdasági válsághelyzetek idején, és ezek miként tükrözik a társadalmi integráció lehetőségeit vagy akadályait?
2. Milyen módon befolyásolják az etnikai identitás, valamint a térbeli hátrány kombinációi az egyének alkalmazkodási mechanizmusait?
3. Hogyan hatnak ezek a stratégiák a roma közösségek társadalmi integrációjára – elősegítik-e, vagy épp ellenkezőleg, a marginalitást konzerválják?

A MEGÉLHETÉSI STRATÉGIÁK SZEGMENSEI KÉT ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁGI TELEPÜLÉSEN

Ebben a részben a megélhetési stratégiák azon szegmenseire fókuszálok, amelyek közvetlen kapcsolatban vannak a munkaerőpiaccal, és nem térek ki az olyan alternatív stratégiákra, mint a költségracionalizálás, a családi munkamegosztás átstrukturálása vagy a cigány társadalom morális alappilléérének átalakulása, az értékrend kedvezőtlen irányú változása – amelyek szintén túlélési stratégiák.

Gazdasági válságok idején a kisebbségi csoportok különböző megélhetési stratégiákat alkalmaznak túlélésük és gazdasági stabilitásuk fenntartása érdekében. E stratégiák gyakran ötvözik a formális és informális gazdasági tevékenységeket, a közösségi támogatásra és a szolidaritásra építenek, valamint kihasználják az állami és civil szervezetek nyújtotta segítséget.

Noha nincs pontos adat arról, hogy a hagyományos roma mesterségek mennyire biztosítottak stabil és rendszeres megélhetést a rendszerváltás előtti időszakban a vizsgált településeken, de egy sajátos életforma alakult e mesterségek köré, amelyeket a mostani válság idején is műveltek.

A roma közösségek a válság hatására a jövedelemszerzés mellett a közösségi kockázatmegosztásra és a javak megosztására épülő stratégiákat is alkalmaznak. Továbbá megélhetési stratégiáik nem csupán jövedelemszerzési módszerek, hanem átfogó életstílust, értékrendet és cselekvési modellt takarnak, amelyek hosszú távon biztosítják a családok megélhetését, még akkor is, ha közben rövid távú döntésekre kényszerülnek (Póczik, 2003). E közösségek általában azt a megélhetési formát keresik, amelyik a legkevesebb önfeladással jár, még akkor is, ha ez ellenállásba ütközik.

A településeken élő cigányság körében rendkívül változatos megélhetési stratégiák alakultak ki az elmúlt időszakban:

1. A túlélés egyik lehetséges és észszerűnek tűnő módja az, ha valaki *visszatért az elsődleges, legális gazdaságba*, azonban ezt rövid távon nem tekinthetjük a cigányság túlnyomó többsége számára lehetséges alternatívának ezeken a településeken. Csak egy szűk kör volt képes erre, illetve rendelkezik olyan társadalmi tőkével, amely segíthetett az elhelyezkedésben az elsődleges munkaerőpiacon.

„Nézd meg, itt nincs semmi munka, nem is volt már nagyon rég semmi olyan, amiben el tudnánk helyezkedni... a közmunka, na az van, de már az sem, vagyis max, ha olyat ismersz... Nem látom, lesz ez másképp amúgy... de nekem legalább van munkám, úgyhogy én befogom” (ötvenéves munkás férfi).

„Ha van ismerősöd, akkor ő segíthet betenni ide vagy oda, de amúgy meg vagy löve...” (negyvenkét éves munkás férfi).

2. A túlélés másik lehetséges útját a jóléti rendszerek támogatásai jelentik, de ezek a juttatások önmagukban nem biztosítanak elegendő forrást a megélhetéshez. Ha a források szűkösek, mindenki kap ugyan valamennyit, de ez sosem elegendő a szükségletek teljes kielégítésére. A hiány folyamatosan fennmarad, maga a hozzáférés is ezen alapul, és a korlátozott erőforrásokért folytatott verseny miatt a hiány mértéke egyre csak növekszik. Azt is fontos megjegyezni, hogy ezek a krízistámogatások hosszú távon nem nyújtanak megoldást az igénybe vevőknek.

„Sokan vagyunk, akik ugyanazt a kis támogatást kapjuk. Mindenki próbálja megszerezni, ami jut, de így is kevés. Olyan, mintha versenyeznénk a semmiért” (negyvenkét éves munkanélküli férfi).

„...én inkább nem is járok már utána, hogy van ez. Vagy megkapom, vagy nem, ez most már lassan olyan, mint a lottón a szerencse, vagy na érted...” (negyvenéves munkanélküli nő).

„Amikor jön a támogatás, mindenki örül, de tudjuk, hogy az csak pár napig tart. Utána megint ugyanott vagyunk, mint előtte” (harminchét éves szezonális munkás nő).

3. Vannak olyan családok, amelyek *háztartásgazdaságot* építettek ki. Ez lényegében a tradicionális nem strukturált szektor egyik fontos elemét jelentené/jelenthetné. Ugyanakkor a szóban forgó falvak cigányságának jelentős része korábban nem vett részt mezőgazdasági munkában, így ez az alternatíva csak azoknak kínál egyfajta „kiutat, stratégiai lehetőséget”, akik egykor a termelőszövetkezetek stabil és integrált munkaerejét képezték. Mindemellett ez a fajta megélhetési stratégia

csak jövedelemkiegészítésként funkcionál a családoknál, „főállásnak” is társulnia kell mellé.

„Van itt ez a kis kert, itt most van krumppli, meg próbálok, amit tudok egy ilyen kis kiegészítésnek, de már tudod nagyon sokban van... meg mikor, ha baja van, én azt sem értem, mit vegyek rá... a vízről ne is beszéljek, meg hogy drága” (ötvenéves segédmunkás férfi).

„Ááá, hát oké, hogy látod ezt itt, de hogy ebből megéljünk? Ahhoz a fél falunak az enyémmnek kéne legyen, hogy megéljünk... meg ha az enyém is lenne, hát hol adom el?... így érted, kiegészítésnek ott van, de ennyi” (negyvenkét éves segédmunkás férfi).

4. *Bekapcsolódás az informális szektorba.* A „harmadik világ” országaiban és a piacgazdaságokban azok a munkaerőforrások, amelyeket a modern gazdaság nem képes integrálni, az informális gazdasági szektorban helyezkednek el. Ezt számos különböző néven említik: önfenntartó gazdaság, a szegénység gazdasága, piac alatti gazdaság, túlélési gazdaság, informális szektor vagy feketegazdaság. Tehát előtérbe került a legtöbb országban a feketegazdaság, a nem formalizált foglalkoztatási formák, és eközben a bémunka általános háttérbe szorulása, csökkenő jelentősége figyelhető meg (Danyi–Vigvári, 2019; Sik–Tóth, 1998).

A romák gyakran vesznek részt alkalmi feketemunkákban, például szezonális mezőgazdasági munkákban, építőipari segédmunkákban, valamint háztartási szolgáltatásokban (Anderson, 2013; Kóczé, 2010).

„Mi eljárunk egy brigáddal építkezésre mindenhol az országban. Ha van munka, és hívnak, mi megyünk, ha nincs, akkor várunk” (harmincnyolc éves, az informális gazdaságban dolgozó férfi).

„Takarítani járok ide-oda. Nincs bejelentve semmi, de legalább tudok venni kenyeret a gyerekeknek” (harminchét éves, az informális gazdaságban dolgozó nő).

„A mezőn dolgozunk, amikor hívnak. Nincs papír róla, de ha nem mennénk, nem lenne mi-ből élni” (negyvenéves, az informális gazdaságban dolgozó nő).

„...hát így jobb időben vagy szezonban megyünk, és szedjük az almát, cseresznyét, mikor mi van, ha olyan, akkor jönnek a gyerekek is...” (negyvenkét éves, az informális gazdaságban dolgozó nő).

5. Jóllehet az erőltetett iparosodás előtti időkhöz képest csökkent a gyűjtögetés, „mezgerelés” jelentősége a cigányság körében, a vizsgált településeken élők mégis gyakran választják (kényszerből!) a *gyűjtögetést, hulladékgyűjtést-újrahasznosítást* mint megélhetési stratégiát. Ez azt jelenti, hogy összegyűjtik a háztartásokban, természetben található javakat (flakonokat), és megpróbálják értékesíteni őket. A begyűjtött javakat sokszor nem pénzért adják el, hanem használati tárgyra cserélik őket, ezzel is mellőzve az adott termék „egységnyi árának meghatározását”. Néhány tárgyhöz alkalmanként olcsóbban vagy kedvezményes áron jutnak hozzá, ezáltal tudják növelni a tiszta nyereséget. A gyűjtögetéshez soroltam a „szedd magad” akciót is, amelynek során a családok maguk szedik le a gyümölcsöt, majd magasabb áron értékesítik.

„...tudod, vannak ilyen magunk szedjük le a gyümölcsöt, és úgy olcsóbb helyek. Na oda elmegy a család, leszedjük, aztán visszahozzuk a településre, és eladjuk többért... nem sok ez sem, mert sokért nem adhatod, mert itt sincs pénz, de olcsóbb még így is nekik, mint ha boltban vennék, na meg ismernek minket jól...” (harminchét éves szezonális munkás nő).

Ezek a tevékenységek azonban bizonyos fokú szakértelmet, kapcsolati hálót, valamint olyan piacokat igényelnek, ahol nincs jelentős verseny. De még ilyen feltételek mellett is ezek a lehetőségek általában csak szezonális jellegű, kiegészítő jövedelmet biztosítanak, és nagymértékben függnak a helyi lakosság vásárlóerejétől, valamint a kínált termékek vagy szolgáltatások iránti kereslettől.

A két vizsgált roma közösség nagy része csupán az informális szektor legbizonytalanabb és legalacsonyabb bérezésű munkaerőpiacán talált helyet magának. Azok, akik ezt elérték, még a szerencsésebbek közé tartoznak, mivel napjainkban már itt sem képesek valódi versenyre kelni a még olcsóbb külföldi munkavállalókkal szemben – ami a későbbiekben további problémákhoz fog vezetni (vagy már most is vezet) (Antalik et al., 2020).

A nem piaci védekezési stratégiák közül még kettőnek van igen nagy jelentősége a vizsgált közösségekben:

Kölcsön. Azok, akik elvesztették megélhetésüket, és nincs rendszeres jövedelmük, már régóta nem hitelképesek a hagyományos banki rendszerekben. Ennek következtében nem jutnak banki kölcsönökhöz. Honnan szereznek pénzt? Áruhitelből és uzorakölcsönből.

„...nincs min szépitni, az uzorástól kérnek sokan kölcsön... az, hogy visszaadják vagy nem, hát nem tudom...” (ötvenéves munkás férfi).

Az együttműködés, a szolidaritás és az innováció mindig kulcsfontosságú eleme volt a roma közösségek túlélési stratégiáinak.

„Tradicionális cigány” szolidaritás. Szinte a legtöbb társadalomban a korábbi kisközösségekre jellemző hagyományos „kebelbéli” védelem csökkenését, az egyéni felelősségvállalás visszaszorulását eredményezte a modernizáció, a globalizáció és az individualizáció (Castel, 2003). Ugyanakkor a Covid-járvány és a válság után ezeken a településeken feléledni látszik a tradicionális „cigány szolidaritás”. A rokonság ismét úgy kezd működni, mint régen, a telepi környezetben: a különböző és rendszertelenül érkező jövedelmek gyűjtőhelyévé és újraelosztó központjává válik. A gazdasági sokk és a társadalmi elszigetelődés¹ hozzájárult a csoportszolidaritás erősödéséhez.

„Ha nekem nincs a hónapban már, mindig tudom, kihe’ kell fordulni, melyik testvéremhez, rokonomhoz... és tudod, ő ad... Ők mindig adnak, pedig nekik sincs... aztán meg mikor nekünk van, mi adunk. De nem azért, mert jaj, ahogy a magyar gondolkodik, mert vissza kell adni. Nem... adunk, mert ha az enyém ehet, ha én ehetek, nem nézem azt, hogy ő vagy az övéje ne egyen” (negyvenéves munkanélküli nő).

Megfigyelhető, hogy a családtagok és a közösségi hálózatok közötti kölcsönös támogatás, pénzügyi segítség és erőforrás-megosztás jelentős szerepet játszott a túlélésben

A válságok gyakran felébresztik az emberi szolidaritást és közösségi összetartozást. A cigányságra jellemző „tradicionális szolidaritás” megújulása mutatja, hogy a nehézségek közepette az emberek hajlandók összefogni, és segíteni egymásnak.

a válság idején és után.

„Láttuk, hogy sok családnak nincs elég tüzelője téltre. Összefogtunk, és aki tudott, hozott egy-egy zsák fát. Szétosztottuk azok között, akiknek a legnagyobb szükségük volt rá. Nem vártunk senkire, megoldottuk magunk” (negyvenkét éves segédmunkás férfi).

„A gyerekek nem volt cipője, nőtt a lába. A szomszédasszony adta a fia régi cipőjét. Nem kérdezte, mikor adom vissza, csak azt mondta: »Nekem már nem kell, ne fájzon meg a gyereked.« Ez az igazi segítség” (harmincnyolc éves közmunkás nő).

Noha a költségracionalizálás, a családi munkamegosztás szerkezetének átalakulása, valamint az

értékrendek módosulása potenciálisan releváns tényezők, a vizsgált települések esetében ezek hatása nem bizonyult meghatározónak.

A válságok gyakran felébresztik az emberi szolidaritást és közösségi összetartozást. A cigányságra jellemző „tradicionális szolidaritás” megújulása mutatja, hogy a nehézségek közepette az emberek hajlandók összefogni, és segíteni egymásnak.

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány központi kérdése az volt, hogy a roma közösségek milyen alternatív megélhetési stratégiákat fejlesztettek ki válaszul a Covid-19-járvány és az inflációs válság társadalmi-gazdasági hatásaira, és ezek hogyan befolyásolják társadalmi integrációjukat.

A bevezetőben rámutattam, hogy a globalizáció és a modernizáció nyomán kialakult komplex társadalmi környezetben a társadalmi integráció és dezintegráció párhuzamosan jelenik meg. Az intézményi struktúrák gyengülése, valamint a normák és a biztonságérzet elvesztése növeli a társadalmi bizonytalanságot, és aláássa a kohéziót, különösen a társadalom periferiáján élő csoportok körében, melyek ezért új együttműködési formákat keresnek.

A tanulmány egy pilotjellegű vizsgálatra épült, mely tíz kvalitatív interjún alapult. Céлом nem az általánosítás, hanem az volt, hogy irányadó megállapításokat fogalmazzak meg az északkelet-magyarországi roma közösségek megélhetési stratégiáiról. A vizsgálat elsősorban egyéni nézőpontokat rögzített, és nem törekedett a közösségi szint teljes feltérképezésére. Eredményei ugyanakkor jó kiindulópontot jelenthetnek további, nagyobb mintán és több szinten végzett kutatásokhoz, különösen akkor, ha az etnikai és térbeli dimenziókat egyszerre veszik figyelembe.

Az empirikus adatok alapján megállapítható, hogy a roma közösségek változatos túlélési stratégiákat dolgoztak ki, melyek egy része valóban biztonsági hálóként funkcionál,

megakadályozva az egyének teljes marginalizációját. E stratégiák jól mutatják a romák alkalmazkodóképességét és kreativitását, ugyanakkor nem elegendők a hosszú távú társadalmi felemelkedéshez.

A *formális munkaerőpiacra való belépés* csupán egy szűk réteg számára elérhető – főként azoknak, akiknek kapcsolati tőkéjük vagy kivételes helyzetük van. Az interjúk szerint a munkahelyekhez való hozzáférés gyakran informális kapcsolatokon múlik, ami ellehetetleníti az esélyegyenlőséget.

A *jóléti transzferek* – bár időszakosan enyhíthetik a nehézségeket – nem biztosítanak stabil megélhetést. Gyakori a kiszámíthatatlanság, ami frusztrációt, bizalomvesztést és az erőforrásokkal kapcsolatos versenyhelyzetet eredményez. Ezek a támogatások inkább krízishelyzetek átmeneti kezelésére alkalmasak, mintsem a strukturális integráció előmozdítására.

A *háztáji gazdálkodás* – bár újraéledőben van – inkább jövedelemkiegészítő, mintsem önálló megélhetési forma. A földtulajdon, a szakértelem és az infrastruktúra hiánya jelentős korlátot jelent a tágabb körű alkalmazhatóságban.

A leggyakoribb megélhetési forma a *nem bejelentett, alkalmi munka*, amely kiszolgáltatottságot, bizonytalanságot és szociális védtelenséget jelent. Ez a szektor nem segíti a társadalmi integrációt, inkább konzerválja a peremhelyzetet.

A *gyűjtögetés, a cserekereskedelem és a „szedd magad” típusú értékesítés* olyan kényszermegoldást jelent, amely erőforráshiányt jelez. Ezek szezonális, alacsony presztízsű és minimális jövedelmet biztosító stratégiák, amelyek nem kínálnak valódi kiutat a szegénységből.

A *bankrendszeren kívüli hitelfelvétel*, például az uzsorakölcsön tovább mélyíti a gazdasági kiszolgáltatottságot, és gyakran hosszú távú függőségi viszonyt teremt a közösségen belül.

Ugyanakkor megfigyelhető, hogy a *csoporton belüli szolidaritás* – a kölcsönös segítség, a javak megosztása – fontos túlélési mechanizmusként működik. A „tradicionális cigány szolidaritás” újraéledése különösen válság idején mutatkozik meg. Ez a közösségi újraelosztás képes enyhíteni az egyéni krízishelyzeteket, de *nem helyettesítheti az állami védőhálót*, és önmagában nem elegendő a strukturális integráció előmozdításához.

Gazdasági funkció nélküli társadalmi csoportok esetében nő a társadalmi feszültség, mind a többség és a kisebbség, mind a kisebbségi csoportok között. A megoldás nem az elítélésben rejlik, hanem új funkciók és munkamódszerek kialakításában, valamint a csoportok létalapjának biztosításában. Ugyanakkor egy gazdasági válság közepén, amikor még a többségi társadalom számára is jelentősen csökken a munkalehetőségek száma, a kisebbségi csoportok számára nem tűnik megoldhatónak munkalehetőségek teremtése.

Végjegyzet

¹ Fontos különbséget tennünk az angolszász szakirodalomban használt, „social isolation” néven ismert jelenség magyar megfelelői között, ugyanis értelmezhetjük társadalmi elszigeteltségként vagy elszigetelődésként is. A két kifejezés különbözik egymástól abban, hogy a jelenséget állapotként vagy folyamatként közelítjük meg. Továbbá az is fontos megkülönböztetés, hogy az érintett személy milyen mértékben tekinthető cselekvőképesnek a saját helyzetét illetően. Az „elszigeteltség” inkább egy végállapotra utal, az „elszigetelődés” viszont magát a folyamatot emeli ki, és nagyobb hangsúlyt fektet az egyén cselekvőképességére, mivel az elszigeteltté válás dinamikája és folyamata kerül előtérbe benne. Jelen tanulmányban és kutatásban az elszigetelődésre fókuszáltunk.

Ábrajegyzék

1. ábra: A munkanélküliségi ráta Magyarországon, 2023. IV. negyedév. KSH, 2023.

Felhasznált irodalom

- ALBERT FRUZZSINA – DÁVID BEÁTA (2006): A kapcsolati tőke dimenziói etnikai metszetben, in KOLOSI TAMÁS – TÓTH ISTVÁN GYÖRGY – VUKOVICH GYÖRGY (szerk.): *Társadalmi Ríport 2006*, Budapest, TÁRKI, 351–372.
- ANDERSON, BRIDGET (2013): *Us and Them? The Dangerous Politics of Immigration Control*, Oxford, Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0047279413000913>
- ANTALIK, IMRICH – CSAPÓ BEÁTA – KARÁCSONY PÉTER – KOVÁCS ÁDÁM – POÓR JÓZSEF (2020): *Társadalmi mobilitás és munkaerőpiaci alkalmazkodás*, Budapest, Selye János Egyetem.
- ATKINSON, ROBERT – FLINT, JOHN (2001): Accessing hidden and hard-to-reach populations: Snowball research strategies, *Social Research Update*, 33, <https://sru.soc.surrey.ac.uk/SRU33.PDF> (letöltve: 2025. 07. 05.).
- BAZSIK ISTVÁN – BUJDOSÓ ZOLTÁN – KONCZ GYÖRGY (2022): A magyar gazdák helyzete a mezőgazdaság 3.0 és 4.0 korában. Agrár depriváció és társadalmi innováció, *Acta Carolus Robertus*, 12 (2), 111–131. DOI: <https://doi.org/10.33032/acr.2907>
- CASTEL, ROBERT (2003): *A társadalmi kötelékek meggyengülése*, Budapest, Osiris.
- COCH ANDREA – NAGY ÁGOTA – TÓTH GERGELY (2023): Energiaválság és regionális munkaerőpiac, *Tér és Társadalom*, 37 (1), 55–72.
- CSAPÓ ISTVÁN – KOVÁCS ÁDÁM – ANTALIK, IMRICH – KARÁCSONY PÉTER – POÓR JÓZSEF (2020): A magyarországi munkaerőpiac átalakulásának okai egy hazai empirikus kutatás tükrében, *Opus et Educatio*, 7 (4). DOI: <https://doi.org/10.3311/ope.407>
- CSOBA JUDIT (2001): Közmunkások Magyarországon, *Munkaügyi Szemle*, 45 (11), 40–44.

- DANYI GÁBOR – VIGVÁRI ANDRÁS (2019): Túlélés, ellenállás, adaptáció: informális gyakorlatok Magyarországon és Lengyelországban, *Replika*, (110), 11–31. DOI: <https://doi.org/10.32564/110.2>
- DUPCSIK CSABA (2009): *A magyarországi cigányság története*, Budapest, Osiris.
- DURKHEIM, ÉMILE (1982): *Az öngyilkosság – Szociológiai tanulmány*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- ELEK PÉTER – GÁL RÓBERT ISTVÁN – SZABÓ PÉTER (2009): *A munkaerőpiaci rugalmasság hatásai*, Budapest, MTA Közgazdaságtudományi Intézet.
- ELFIL, MOHAMED – NEGIDA, AHMED (2017): Snowball sampling methodology, *International Journal of Public Health Research*, 5 (1), 1–3.
- FEISCHMIDT MARGIT (2013): Társadalmi kirekesztés és a mobilitás lehetőségei aprófalvakban élő, cigánynak tartott emberek életében, in KOVÁCS KATALIN – VÁRADI MONIKA MÁRIA (szerk.): *Hátrányban vidéken*, Budapest, Argumentum, 75–105.
- FERGE ZSUZSA (2000): *Elszabaduló egyenlőtlenségek*, Budapest: Hilscher Szociálpolitikai Egyesület – ELTE Szociológiai Intézet.
- FERGE ZSUZSA (2008): Miért szokatlanul nagyok a magyarországi egyenlőtlenségek?, *Esély*, 19 (2), 3–14.
- FINNA, HENRIETTA – FORGÁCS TAMÁS (2010): Atipikus foglalkoztatási formák, *Munkaügyi Szemle*, 6 (1), 12–19.
- FLECK GÁBOR – MESSING VERA (2010): Roma employment in Hungary, *Freedoc Working Papers*, 12, 1–18.
- FOUCAULT, MICHEL (2000): A hatalom mikrofizikája, in SUTYÁK TIBOR (szerk.): *Nyelv a végtelenhez*, Debrecen, Latin Betűk, 307–331.
- GÁBOS ANDRÁS – TOMKA ZSÓFIA – TÓTH ISTVÁN GYÖRGY (2021): *Fenntartható fejlődés Magyarországon*, Budapest, TÁRKI.
- GANS, HERBERT J. (1988): *Middle American Individualism: The Future of Liberal Democracy*, New York, Free Press.
- GÁRDOS, JUDIT – HUNGLER, SÁRA – ILLÉSSY, MIKLÓS (2024): Anti-pluralism, labour market policy and the pandemic: Political uses and social consequences of COVID-19 in Hungary, *Social & Legal Studies*, 33 (6). DOI: <https://doi.org/10.1177/09646639241233939>
- GYULAVÁRI TAMÁS (2023): A munkanélküliség társadalmi megítélése (doktori értekezés, ELTE), <https://real-d.mtak.hu/id/eprint/1592> (letöltve: 2025. 06. 29.).
- HABERMAS JÜRGEN (2011): *A kommunikatív cselekvés elmélete*, Budapest, Gondolat.
- HAJNÁCZKY TAMÁS (2017): Cigánytelepek felszámolása és újratermel(őd)ése, *Romológia*, (14), 6–7.
- HUSZÁR ÁKOS – ZÁHONYI MÁRTA (2018): A szubjektív mobilitás változása Magyarországon, *Demográfia*, 68 (1), 5–27. DOI: <https://doi.org/10.21543/Dem.61.1.1>

- JÁSZ ERZSÉBET – KÓTI TIBOR – PÁSZTOR ISTVÁN ZOLTÁN (2018): A romák társadalmi integrációjának kulcsterületei a Baktalórántházai járás példáján, in PÉNZES JÁNOS (szerk.): *Falu, város, periféria: határon innen és túl. Süli-Zakar István professzor emlékére*, Debrecen, Didakt, 108–115.
- JÁSZ KRISZTINA (2004): A társadalmi kirekesztettség, *Tér és Társadalom*, 18 (3), 43–56.
DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.18.3.957>
- JELINEK CSABA – VIRÁG TÜNDE (2020): Zsugorodó városok és társadalmi egyenlőtlenségek, *Szociológiai Szemle*, 30 (2), 4–26. DOI: <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2020.2.1>
- KÁLLAI ERNŐ (2015): Cigány csoportok Európában és Magyarországon, in ORSÓS ANNA (szerk.): *A romológia alapjai*, Pécs, PTE BTK Romológia Tanszék, 19–48.
- KELEMEN RÉKA – KÁPOSZTA JÓZSEF – LŐRINC BALÁZS (2023): A hazai mezőgazdaság átfogó gazdasági és társadalmi vizsgálata, *Studia Mundi – Economica*, 10 (4). DOI: <https://doi.org/10.18531/sme.vol.10.no.4.pp.98-109>
- KEMÉNY ISTVÁN (2004): *A magyarországi romák helyzete*, Budapest, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- KERTESI GÁBOR – KÉZDI GÁBOR (2005): *A társadalom peremén. Romák a munkaerőpiacon és az iskolában*, Budapest, Osiris.
- KERTESI GÁBOR – KÉZDI GÁBOR (2010): Iskolázottság és munkaerőpiac, *Közgazdasági Szemle*, 57 (3), 233–264.
- KÓCZÉ ANGÉLA (szerk.) (2010): *Nehéz sorsú asszonyok feketén-fehéren: roma nők munkaerőpiaci és megélhetési lehetőségei két kistérségben*, Budapest, MTA ENKI.
- Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.) (2006): *Társadalmi Ríport 2006*, Budapest, TÁRKI.
- KOÓS BÁLINT (2023): *Területi folyamatok Magyarországon 2021–2023*, Budapest, KRTK RKI.
- KOTICS JÓZSEF (2020): *A cigány–magyar együttélés mintázatai. Kihívások és konfliktusok a 15. századtól napjainkig – a vidékbiztonság szemszögéből*, Budapest, Nemzeti Közszerzői Egyetem, <https://nkerepo.uninke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/15948/A%20cigany%20magyar%20egyutt%20eles%20mintazatai.pdf?sequence=1> (letöltve: 2025. 06. 29.).
- KOVÁCH IMRE (szerk.) (2017): *Társadalmi integráció. Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*, Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet – Belvedere Meridionale Kiadó.
- KOZMA JUDIT – CSOBA JUDIT – CZIBERE IBOLYA (2004): *Helyi társadalmak, kirekesztettség és szociális ellátások – Lehetőségek a kirekesztődött társadalmi csoportok érdekérvényesítési esélyeinek javítására a helyi társadalmakban*, Debrecen, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó.

- KÖLLŐ JÁNOS – REIZER BALÁZS (2021): A koronavírus-járvány első hullámának hatása a foglalkoztatásra és a vállalatok árbevételére, *Közgazdasági Szemle*, 68 (4), 345–374. DOI: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2021.4.345>
- KSH (2022): *Népszámlálás 2022*, <https://nepszamlalas2022.ksh.hu/> (letöltve: 2025. 06. 29.).
- KSH (2023): *Munkaerőpiaci statisztikák – 2023. IV. negyedév*, <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/megy/234/index.html> (letöltve: 2025. 06. 29.).
- LADÁNYI JÁNOS (2005): *Szociális és etnikai konfliktusok. Tanulmányok a piacgazdasági átmenet időszakából (1987–2005)*, Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- LUHMANN, NIKLAS (2009): *Szociális rendszerek*, Budapest, Gondolat.
- Marx, Karl (1955): *A tőke*, Budapest, Szikra.
- MASZLAG FANNI (2021): Értelmiségi fiatal cigány nők identitáskeresése, *Esély*, 32 (4), 77–92. DOI: <https://doi.org/10.48007/esely.2021.4.5>
- MASZLAG FANNI – TÓTH DALMA – ZAKOR-BRODA RITA (2023): Társadalmi kapcsolatok és az új technológiai készségek változásainak kölcsönhatása – Tapasztalatok hátrányos helyzetű térségekben, *Máltai Tanulmányok*, 5 (3), 23–42. DOI: <https://doi.org/10.56699/MT.2023.3.2>
- MERTON, ROBERT K. (1968): *Social Theory and Social Structure*, New York, Free Press.
- MEZEY BARNA (é. n.): *A magyarországi cigányság jogtörténete* (kézirat).
- NADERIFAR, MAHIN – GOLI, HAMIDEH – GHALJAIE, FERESHTEH (2017): Snowball sampling: a purposeful method of sampling in qualitative research, *Strides in development of medical education*, 14 (e67670).
- PÓCZIK SZILVESZTER (2003): A roma kisebbség szociológiai problémái, *Magyar Tudomány*, 48 (1), 99–111, https://epa.oszk.hu/00600/00691/00244/pdf/EPA00691_mt_2003-01_099-111.pdf (letöltve: 2025. 09. 05.).
- POLÁNYI KÁROLY (2004): *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei*, Budapest, Napvilág.
- POMOGYI LÁSZLÓ (1995): *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon*, Budapest, Osiris.
- R. FEDOR ANITA – LÁCZAY MAGDOLNA (2021): Határmentiség – hátrányos helyzet – munkaerőpiaci bizonytalanság, *Acta Medicinæ et Sociologica*, 12 (33), 44–62. DOI: <https://doi.org/10.19055/ams.2021.11/30/3>
- RIXER ÁDÁM (2013): *A roma érdekek megjelenítése a jogalkotásban*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar.
- ROOM, GRAHAM (2005): Social exclusion, solidarity and the challenge of globalization, *Social Policy & Administration*, 39 (3), 201–218.
- SIK ENDRE – TÓTH ISTVÁN JÁNOS (1998): A rejtett gazdaság néhány eleme a mai Magyarországon, in KOLOSI TAMÁS – TÓTH ISTVÁN GYÖRGY – VUKOVICH GYÖRGY (szerk.): *Társadalmi riport 1998*, Budapest, TÁRKI, 92–116.

- STEINAR, KVALE (2005): *InterViews: An Introduction to Qualitative Research Interviewing*, Thousand Oaks, Sage Publications.
- SZABÓ-MORVAI ÁGNES – PETŐ RITA (2023): *Munkaerőpiaci Tükör 2022*, Budapest, HUN-REN KRTK.
- VÉRTESY LÁSZLÓ (2023). *Precíziós mezőgazdaság: helyzetkép és gazdasági megfontolások. Műhelytanulmány. Körforgásos gazdaság*, Gödöllő, MATE Press. DOI: <https://doi.org/10.54597/mate.0092>
- VIRÁG TÜNDE – VÁRADI MONIKA MÁRIA (2018): Spatial exclusion and boundary-making in different roma neighbourhoods in Hungarian rural small towns, *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie / Journal Of Economic And Social Geography*, 109 (4), 485–498. DOI: <https://doi.org/10.1111/tesg.12300>

Solidarity and Survival on the Periphery

Livelihood Strategies in Roma Communities

ABSTRACT

Economic shocks – such as the Covid-19 pandemic or inflation – disproportionately affect marginalized groups, particularly disadvantaged Roma communities, who face structural disadvantages, exclusion from the labor market, and limited access to resources. This study examines the coping strategies developed by people in two Roma communities in northeastern Hungary in response to economic insecurity and social disintegration. Based on qualitative interviews, the research highlights the role of the informal economy, traditional solidarity networks, and individual adaptation. The findings show that formal employment is increasingly inaccessible, and survival depends on strategies rooted in community support and flexibility. The revival of traditional Roma solidarity may provide a vital safety net against deepening social exclusion.

KEYWORDS: Roma community, economic crisis, informal economy, solidarity, livelihood strategy

MASZLAG FANNI | Szociológus, szakfordító. Kutatási érdeklődésének fókuszában a roma nők, a roma, illetve hátrányos helyzetű fiatalok és a szegénység állnak.